

SALES CARBONELL, Jordina; BUENACASA PÉREZ, Carles. *In unum estis congregati. Arqueologia del primer monacat cristià (segles IV-VII dC)*. Barcelona: Societat Catalana d'Arqueologia, 2018. 121 pàgs., ISBN 978-84-947946-0-5 [21 x 29,7].

Identificar arqueològicament un monestir, a simple vista, pot semblar una tasca relativament senzilla, ja que, a dia d'avui, són pocs els conjunts arquitectònics amb una planimetria tan característica i homogènia arreu de la Cristiandat. El model claustral que permet aquesta ràpida identificació, però, no es va imposar fins a finals del primer mil·lenni, ja entrada l'Edat Mitjana. Amb anterioritat, la realitat material del monacat cristià era molt més heterogènia i, en conseqüència, difícil de distingir d'altres complexos religiosos, o inclús laics, del mateix període.

Aquesta problemàtica ha provocat que el primer monacat cristià, malgrat ser molt present en les fonts literàries de l'Antiguitat Tardana, s'hagi vist sumit durant anys en una situació que gairebé podríem definir d'invisibilitat arqueològica. No en va, sense elements arquitectònics determinants ni fòssils directors clars, quan no es disposava d'evidències textuais amb què confrontar les dades materials, pocs arqueòlegs s'atreuen a atribuir una naturalesa monàstica als jaciments que treballaven. Sortosament, en els darrers anys, aquesta tendència està començant a revertir i, mica en mica, a mesura que tenim un major nombre de cenobis tardo-antics excavats, anem coneixent millor la seva topografia i cultura material, quelcom que facilita identificar-ne de nous. Tot i així, resta encara molt camí per recórrer i ens seguim trobant amb territoris, com la mateixa Catalunya, en què, tot i la densitat monàstica que mostren les fonts escrites, el nombre de jaciments tardo-antics interpretats com a cenobis segueix sent molt baix i no sempre exempt de polèmica entre la crítica historiogràfica.

Tenint en compte aquests antecedents, era una necessitat imperiosa la publicació d'un llibre com el que aquí es ressenya. En aquesta monografia, simple en aparença, però molt rica en contingut, els Drs. Jordina Sales i Carles Buenacasa se serveixen del seu extens coneixement i expertesa en l'Antiguitat Tardana per oferir un complet estat de la qüestió sobre el primer monacat cristià, parant especial atenció a les evidències materials que se n'han preservat. De fet, en la seva part central, el llibre gairebé pren la forma d'un catàleg en què, un per un, es van glossant tots els monestirs tardo-antics coneguts i les restes arqueològiques que se n'han conservat, molt ben il·lustrades per un extens i cuidat aparell gràfic. Amb aquest exercici, es pretén oferir un manual que permeti al lector iniciar-se en el complex món del primer monacat cristià, però també un compendi de paral·lels i recursos que faciliti als arqueòlegs seguir avançant en la identificació de nous jaciments com a centres monàstics i, sobretot, en la reinterpretació d'alguns que, en el moment de la seva excavació, van quedar sense definir.

Entrant a comentar l'estructura de l'obra, molt ordenada i metòdica, cal destacar que aquesta s'inicia amb un breu repàs historiogràfic sobre què entenem com a monacat tardo-antic i quin tractament ha rebut per part de l'Arqueologia Cristiana, avançant des de l'àmbit internacional fins al català. Tot seguit, els autors ens ofereixen un interessant

resum de les altres formes d'ascetisme que existiren durant l'Antiguitat a part de la cristiana, ja que, seguint la clàssica tesi de Hermann Weingarten, consideren que el monacat és una resposta universal a les aspiracions espirituals de l'ésser humà i, per tant, entenen que no es poden estudiar les múltiples formes que prengué sense veure com s'adaptà a altres contextos culturals i geogràfics. Finalment, la introducció es clou amb un apartat en què s'ofereix una síntesi dels diferents tipus de jaciment monàstic que hom pot esperar trobar a través de la pràctica arqueològica, arribant al punt d'assajar una classificació tipològica segons la seva estratigrafia, cronologia i possibilitat de conservació d'estructures per causa de la seva continuïtat en època medieval.

En la part central del llibre, com he avançat, s'ofereix un extens compendi de tots aquells centres monàstics dels quals tenim notícia, ja sigui a través de fonts escrites o arqueològiques, i de les restes que se n'han localitzat. Insisteixo en la diversitat de les fonts emprades en l'elaboració d'aquest corpus perquè, malgrat tractar-se d'un manual d'arqueologia monàstica, en tot moment incorpora les múltiples dades que poden oferir les fonts literàries sobre el tema i insisteix en la necessitat de treballar amb tota la informació disponible per entendre correctament el monacat tardo-antic. Així mateix, també és important destacar que, entre els espais monàstics que es descriuen, no només s'hi compten centres de vida comunitària, sinó que també s'hi inclouen ermitoris on vivia un sol asceta i laures semi-eremítiques sense una estructura ben definida, dos models molt habituals a l'Antiguitat Tardana. Passant a comentar l'ordre escollit pels autors per tal de situar el lector i presentar els diferents casos tractats, cal destacar que se segueix principalment una aproximació geogràfica, començant pel Pròxim Orient i acabant per la Península Ibèrica, quelcom que permet prendre una perspectiva general del fenomen i, alhora, copsar les particularitats que prengué en cada territori.

El llibre finalitza amb el capítol dedicat al monacat tardo-antic a l'actual Catalunya. Potser, un dels pocs peròs que es poden posar a aquesta monografia és la manca d'unes conclusions on es recopilin les principals observacions extretes dels diferents jaciments arqueològics tractats. Tanmateix, l'apartat dedicat al cas català supleix considerablement aquesta mancança, ja que, a diferència dels altres capítols, els autors no es limiten a presentar els monestirs que s'hi poden documentar, sinó que, a través dels exemples d'Els Altimiris i el Bovalar, ofereixen també una mostra de com l'ús combinat de tota la informació disponible sobre un jaciment, sumada a una visió crítica i coneixedora de la realitat material dels monestirs tardo-antics en altres indrets, pot ajudar a identificar cenobis amb arguments ben fundats tot i no disposar de fonts escrites que ho recolzin. Per tant, acaba sent un bon colofó al llibre que, molt acord amb la intenció dels autors durant bona part de l'obra, ens porta a qüestionar la interpretació tradicional que s'ha donat a molts altres jaciments d'aquell període a Catalunya.

A la llum d'aquestes darreres consideracions, voldria insistir en el fet que estem davant d'un llibre molt interessant que, més enllà d'oferir un punt de partida des del qual seguir aprofundint en l'estudi del primer monacat cristià, sens dubte estimularà que, a l'hora d'interpretar o reinterpretar un jaciment tardo-antic, es comenci a tenir en compte la possibilitat que fos un centre de vida monàstica. Potser així, mica en mica,

anirem omplint el buit que mostra l'arqueologia pel que fa a centres monàstics de l'Antiguitat Tardana a Catalunya i, en general, a tota la Cristiandat Occidental.

(XAVIER COSTA BADIA
Institut de Recerca en Cultures Medievales (IRCVM),
Universitat de Barcelona)

Traducción de la reseña anterior:

Identificar arqueológicamente un monasterio, a simple vista, puede parecer una tarea relativamente sencilla, ya que, a día de hoy, son pocos los conjuntos arquitectónicos con una planimetría tan característica y homogénea en toda la Cristiandad. El modelo claustral que permite esta rápida identificación, no se impuso hasta finales del primer milenio, ya entrada la Edad Media. Con anterioridad, la realidad material del monacato cristiano era mucho más heterogénea y, en consecuencia, difícil de distinguir de otros complejos religiosos, o incluso laicos, del mismo período.

Esta problemática ha provocado que el primer monacato cristiano, a pesar de hallarse muy presente en las fuentes literarias de la Antigüedad Tardía, se haya visto sumido durante años en una situación que casi podríamos definir de invisible desde el punto de vista de la arqueología. No en vano, sin elementos arquitectónicos determinantes ni fósiles directores claros, cuando no se disponía de evidencias textuales con que confrontar los datos materiales, pocos arqueólogos se atrevían a atribuir una naturaleza monástica a los yacimientos que trabajaban. Afortunadamente, en los últimos años, esta tendencia está comenzando a revertir y, poco a poco, a medida que tenemos un mayor número de cenobios tardo-antiguos excavados, vamos conociendo mejor su topografía y cultura material, algo que facilita identificar los nuevos. Aún así, queda mucho camino por recorrer y seguimos hallando territorios, como la misma Cataluña, en que, a pesar de la densidad monástica que muestran las fuentes escritas, el número de yacimientos tardo-antiguos interpretados como cenobios sigue siendo muy bajo y no siempre exento de polémica entre la crítica historiográfica.

Teniendo en cuenta estos antecedentes, era una necesidad imperiosa la publicación de un libro como el que aquí se reseña. En esta monografía, simple en apariencia, pero muy rica en contenido, los Drs. Jordina Sales y Carles Buenacasa se sirven de su extenso conocimiento y experiencia en la Antigüedad Tardía para ofrecer un completo estado de la cuestión sobre el primer monacato cristiano, poniendo especial atención en las evidencias materiales que se han preservado. De hecho, en su parte central, el libro casi toma forma de catálogo en el que, uno a uno, se van desglosando todos los monasterios tardoantiguos conocidos y los restos arqueológicos que se han

conservado, muy bien ilustrados por un extenso y cuidado aparato gráfico. Con este ejercicio, se quiere ofrecer un manual que permita al lector iniciarse en el complejo mundo del primer monacato cristiano, pero también un compendio de paralelismos y recursos que facilite a los arqueólogos seguir avanzando en la identificación de nuevos yacimientos como centros monásticos y, sobre todo, en la reinterpretación de algunos que, en el momento de su excavación, quedaron sin definir.

Para iniciar el comentario de la estructura de la obra, muy ordenada y metódica, debemos destacar que ésta se inicia con un breve repaso historiográfico sobre lo que entendemos como monacato tardo-antiguo y que tratamiento ha recibido por parte de la Arqueología Cristiana, avanzando desde el ámbito internacional hasta el catalán. A continuación, los autores nos ofrecen un interesante resumen de las otras formas de ascetismo que existieron durante la Antigüedad además de la cristiana, ya que, siguiendo la clásica tesis de Hermann Weingarten, consideran que el monacato constituye una respuesta universal a las aspiraciones espirituales del ser humano y, por lo tanto, entendemos que no se pueden estudiar las múltiples formas que tomó sin ver como se adaptó a otros contextos culturales y geográficos. Finalmente, la introducción concluye con un apartado en el que se ofrece una síntesis de los diferentes tipos de yacimientos monásticos que se pueden encontrar a través de la práctica arqueológica, llevando a ensayar una clasificación tipológica según su estratigrafía, cronología y posibilidad de conservación de estructuras debido a su continuidad en época medieval.

En la parte central del libro, como he avanzado, se ofrece un extenso compendio de todos los centros monásticos de los que tenemos noticia, ya sea a través de fuentes escritas o arqueológicas, y de los restos localizados. Insisto en la diversidad de las fuentes empleadas en la elaboración de este corpus porque, a pesar de tratarse de un manual de arqueología monástica, en todo momento incorpora los múltiples datos que pueden ofrecer las fuentes literarias sobre el tema e insiste en la necesidad de trabajar con toda la información disponible para entender correctamente el monacato tardo-antiguo. Asimismo, también es importante destacar que, entre los espacios monásticos que se describen, no solo se tienen en cuenta centros de vida comunitaria, sino que también se incluyen eremitorios donde vivía un solo asceta y espacios semi-eremíticos sin una estructura bien definida, dos modelos muy habituales en la Antigüedad Tardía. Pasando a comentar el orden escogido por los autores para situar al lector y presentar los diferentes casos tratados, debemos destacar que se sigue principalmente una aproximación geográfica, empezando con el Próximo Oriente y acabando por la Península Ibérica, algo que permite adoptar una perspectiva general del fenómeno y, a la vez, captar las particularidades que tomó en cada territorio.

El libro finaliza con el capítulo dedicado al monacato tardo-antiguo en la Cataluña actual. Tal vez, uno de los escasos fallos que se pueden observar en esta monografía es la no existencia de conclusiones en las que se recopilen las principales observaciones extraídas de los diferentes yacimientos arqueológicos tratados. Asimismo, el apartado dedicado al caso catalán suple considerablemente esta brecha, ya que, a diferencia de los otros capítulos, los autores no se limitan a presentar los monasterios que se pueden documentar, sino que, a través de los ejemplos de Els Alt-

miris y el Bovalar, ofrecen también una muestra de como el uso combinado de toda la información disponible sobre un yacimiento, sumada a una visión crítica y concedora de la realidad material de los monasterios tardo-antiguos en otros sitios, puede ayudar a identificar cenobios con argumentos bien fundados a pesar de no disponer de fuentes escritas que lo apoyen. Por lo tanto, acaba siendo un buen colofón al libro que, muy de acuerdo con la intención de los autores durante buena parte de la obra, nos lleva a cuestionar la interpretación tradicional que se ha dado a muchos otros yacimientos de aquel periodo en Cataluña.

A la luz de estas últimas consideraciones, querría insistir en el hecho de que estamos ante un libro muy interesante que, más allá de ofrecer un punto de partida desde el cual seguir profundizando en el estudio del primer monacato cristiano, sin duda estimulará que, a la hora de interpretar o reinterpretar un yacimiento tardo-antiguo, se empiece a tener en cuenta la posibilidad de que se tratara de un centro de vida monástica. Tal vez así, poco a poco iremos llenando el vacío que muestra la arqueología en cuanto a centros monásticos de la Antigüedad Tardía en Cataluña y, en general, a toda la Cristiandad Occidental.

(XAVIER COSTA BADIA
Institut de Recerca en Cultures Medievals (IRCVM),
Universitat de Barcelona)